

SALALIITTOTEOREETIKOT SAAVAT INNOITUSTA ROMANTISOIDUSTA TIETEESTÄ

Salaliittoteoretisointi herättää tiedeyhteisössäkin usein vähättelyä, leimaamista ja naureskelua. Ilmiö kuitenkin ansaitsee vakavaa pohdintaa, ja tieteelläkin saattaa olla peiliin katsomista. Salaliittoteoretisointi nimittäin kytkeytyy tieteen vääristyneeseen julkiseen kuvaan ja sen itseymmärryksen rajoituksiin.

Salaliittoteoreetikot esitetään julkisessa keskustelussa usein jonkinlaisina höyrypäinä, ja heidän harjoittamansa ”oma tutkimus” tavataan laittaa ironisesti lainausmerkkeihin. Harva ”salaliittoteoreetikko” tunnistaa tästä kuitenkaan itseään, sillä luonnehdinta on ulkopuolisten tekemä, epätarkka ja leimaava. Salaliittoteoreetikoiden sijasta olisi ehkä paikallaan puhua tiedeinstituution ulkopuolella tapahtuvasta totuudenetsinnästä.

Niin sanottuja ”salaliittoteoreetikkoja” on moneen lähtöön, eivätkä he eroa kovin merkittävästi ”tavallisista ihmisistä” (Wood ja Douglas 2019). Joka tapauksessa heidän joukostaan erottuu mielenkiintoinen alaryhmä, joka kantaa huolta tieteen rappeutumisesta ja korruptoituneisuudesta. Näistä vakavahenkisistä totuudenetsijöistä kertovat esimerkiksi toimittaja **Noora Mattilan** *Heränneet*-tietokirja ja **Jaron Harambamin**

etnografinen tutkimus (Mattila 2022; Harambam 2020).

Sikäli kun ”salaliittoteoreetikot” ovat tieteenvastaisia, he eivät niinkään epäile tiedettä vaan tutkijoita (Pasek 2019). Esimerkiksi **Rupert Sheldrake** on kirjoittanut teoksen *The Science Delusion*, jota on pidetty ”salaliittoteoreetikoiden” tiedekritiikin Raamattuna (Sheldrake 2012). Sheldrake luonnehtii itse puheenvuoroaan tieteen puolustukseksi. Tällaiset ”salaliittoteoreetikot” pitävät siis itseään tieteellisempinä kuin tiede itse. ”Oman tutkimuksen” harjoittamisessa on ylimielisyyden aromi, sillä sen harjoittajat katsovat sen kertovan heidän itsenäisestä ajattelustaan ja olevan lammasmaisen laumasieluisuuden vastakohta.

Tieteen itsensä korjaavuus nojaa tiedeinstituution sosiaalisiin ulottuvuuksiin, kuten vertaisarviointiin, tiedejulkaisuissa esitettyyn kritiikkiin, tieteellisten kongres-

sien keskusteluihin ja vapaamuotoiseen yhteydenpitoon. Näin tieteen ulkopuolelle asemoituminen on tiedonmuodostuksen luotettavuuden kannalta kohtalokasta: näkemykset eivät tavoita niitä, jotka tutkivat aihepiirejä ammatikseen.

TIEDEIKONIT "OMAN TUTKIMUKSEN" ESIKUVINA

Vaikka omaa polkua kulkevat totuuden etsijät ovat tietyssä mielessä tieteenvastaisia, tieteen historiasta on helppo löytää esikuvia heidän eetokselleen.

Ilmeinen esikuva tällaiselle totuudenetsinnälle on esimerkiksi **Sigmund Freudin** (1856–1939) psykoanalyysi itseanalyyseineen ja unien tulkintoineen. Freud sopii myös henkilönä hyvin omia polkuja kulkevan tutkijan esikuvaksi, sillä hän joutui taistelemaan vuosikymmeniä puritaanisen kulttuurin ja ennakkoluuloisen tiedeyhteisön lammaslaumoja vastaan.

Myös **Charles Darwinin** (1809–1882) tutkijanote herättää salaliittohenkisessä ajattelijassa lämpimiä tunteita, sillä Darwinkin loi oman teoriansa liittämällä yhteen erilisiltä ja merkityksettömiltä vaikuttaneita yksityiskohtia. **Isaac Newton** (1643–1727) puolestaan oli kiinnostunut alkemiasta, ja **Albert Einsteinin** (1879–1955) suppean suhteellisuusteorian voi sanoa olevan ”oman tutkimuksen” tulos, sillä sitä kehittäessään

Einstein työskenteli patenttitoimiston virkailijana ilman yhteyksiä akateemiseen maailmaan.

Tällaiset tiedeikonit tarjoavat ”salaliittoteoreetikolle” selvästikin samastumispintaa. Psykologinen näkökulma avaisi varmasti muitakin yhteyksiä tieteessä ja sen ulkopuolella tapahtuvan totuuden etsimisen välille.

TIETEEN PSYKOLOGIA

Tutkimisen psykologia lankeaa ilmiselvästi tieteen psykologian kenttään. Tieteen psykologia on kuitenkin heiveröinen ja kituva tutkimustraditio. Ensimmäinen tieteen psykologian kongressi pidettiin niinkin myöhään kuin vuonna 2006, ja vuonna 2008 perustettu tiedelehti *Journal of Psychology of Science and Technology* jouduttiin lakkauttamaan jo seuraavana vuonna.

Kun Google Scholar -palvelussa tekee haun vuonna 2021, tieteen psykologiaa (*psychology of science*) hakemalla löytyy vain 404 julkaisua. Tieteen filosofiaa (*philosophy of science*) hakemalla löytyy sen sijaan 24 300 julkaisua ja tieteen historiaa (*history of science*) hakemalla 21 000 julkaisua. Tieteen sosiologiaakin (*sociology of science*) hakemalla löytyy 4 310 julkaisua.

Tieteen psykologia on tieteen sisällä epäkiinnostava ja marginaalinen tutkimuskenttä – tiedettä ei näytä kiinnostavan ymmärtää itseään psykologisesti. Tämä on kiusallista

Tieteen psykologia on tieteen sisällä epäkiinnostava ja marginaalinen tutkimuskenttä – tiedettä ei näytä kiinnostavan ymmärtää itseään psykologisesti.

etenkin siihen verrattuna, kuinka kiinnostunut tiede on ollut ”salaliittoteoreetikon” psykologiasta (esimerkiksi Brotherton 2015; Uschinski 2019). Taustalla voi olla positivistinen ajatuksenkulku, jonka mukaan tutkijan psykologialla ei lopulta ole merkitystä, koska tiede valjastaa tutkijoiden kateudet, monomaanisuudet ja narsismit palvelemaan tieteen edistystä.

Tieteen psykologian tutkimus on sisällöltään tai teemoiltaan hyvin kapeaa, sillä se keskittyy käyttäytymiseen ja kognitiivisiin prosesseihin. Ei ole olemassa fenomenologista, psykoanalyttista, eksistentialistista tai narratiivista tieteen psykologiaa (katso esimerkiksi Feist 2006; Proctor ja Capaldi 2012; O’Doherty, Osbeck, Schraube ja Yen 2019; Carré 2019). Tutkijan subjektiivisuus on rajattu tieteen psykologian ulkopuolelle (Teo 2019), ja tieteen kuva tutkimisen psykologiasta muistuttaa taloustieteen ajatusta kuluttajasta, joka tekee valintoja vain järkiperustein.

Tiedeyhteisössä suhtaudutaan usein pilkallisesti ”salaliittoteoretisointiin”, minkä

voi tulkita tieteen eräänlaisena tieto-opillisena eli episteemisenä arroganssina. **Thomas Teo** löytää sille kaksi taustatekijää. Ensimmäinen nousee uusliberalismin sävyttämistä yliopistomaailmasta. Jatkuva vertailu, arviointi ja kilpailu resursseista ovat totuttanut akateemiset tutkijat (yli)korostamaan oman näkökulmansa painoarvoa. Toinen tekijä on, että tutkijat kokevat perättömien väitteiden järjestelmällisen levittämisen ymmärrettävästi uhkana, ja siksi he puhuvat tieteestä ja tiedonmuodostuksesta aiempaa suoraviivaisemmin. (Teo 2019.)

TIETEEN LUMO JA EPISTEMISET TUNTEET

Tieteen psykologian ohuen perinteen ulkopuolella tunteiden vaikutusta tiedonmuodostukseen on tutkittu tieto-opissa (esimerkiksi Brun, Doğuoğlu ja Kuenzle 2008). Sen piirissä tiedon etsintää motivoiviksi tunteiksi on nimetty uteliaisuus, hämmästyminen, pelko ja vakuuttuneisuus. Tutkimiseen liittyy tunteiden lisäksi myös voimakkaita mielikuvia,

KUVAN LÄHDE: ALAMY

Tarinan mukaan matemaatikko Arkhimedes sai mullistavan oivalluksen kylvyssä. Arkhimedes on kuvattu Thompson W Dagnallin veistoksessa vuodelta 1990.

eikä ole mitenkään yliampuva puhua lumouksesta, joka liittyy totuuden tutkimiseen ja sen paljastumiseen.

Tieteessä tällaista lumousta tihkuu läpi esimerkiksi kirjoituksista, joissa korostetaan tieteellisten nerojen poikkeuksellista älyä, intuitiota ja luovuutta sekä kuvataan kekseliäitä koejärjestelyjä, joilla luontoäiti on taivuteltu paljastamaan salaisuutensa. Tieteen ulkopuolelta on helppo löytää vielä voimakkaampaa lumoutumista. Sellaista on nähtä-

vissä esimerkiksi teoksessa *Totuudenetsijät – Esoteerinen henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa*, jossa kuvataan niin esoteriasta, kristinuskosta kuin tieteestäkin ammentavaa totuuden etsintää runsaan sadan vuoden takaisessa Suomessa (Kokkinen 2019).

Tieteellisen tiedonmuodostuksen menestykseen suhteutettuna salaliittoteoreetisointi, uskonto, mystiikka ja esoteerinen ajattelu ovat varsin suosittuja, mikä selittynee

Itsepintaisesti kysellyt Sokrates, uuninpankolla makoillut Descartes ja omenan päähänsä saanut Newton ovat huonoja esimerkkejä tieteellisestä tutkimuksesta.

ainakin osin niiden kyvyllä herättää totuuden paljastamisen lumoa. Mutta mikä rooli tällaisilla tunteilla on akateemisessa tutkimuksessa? Jos tutkija ei tunnista itsessään totuuden etsimisen lumousta, onko hän rappeutunut intohimottomaksi tutkimusvirkailijaksi?

ITSEPINTAISEN TIEDENERON TIEDEROMANTIikka

Tieteen ja ”salaliittoteoretisoinnin” suhde on paradoksaalinen. Niillä on jaettuja esikuvia ja joitakin tiedonmuodostuksellisia ihanteita, kuten itsenäinen ajattelu, mutta ne suhtautuvat voimakkaan epäluuloisesti toisiinsa. Jännitteen keskiössä on tieteen romantisoitu julkisuuskuva.

Tieteen julkisessa kuvassa keskeisellä paikalla on järkähtämättömän looginen tutkija, joka paljastaa luonnon salaisuuksia välittämättä vastalauseista, joita hänen ympärillään olevat keskinkertaisuudet esittävät. Kuten edellä todettiin, tämä sherlockholmesmainen kuva tieteestä istuu hyvin ”salaliitto-

teoreetikoiden” viljelemään käsitykseen omasta tutkimuksestaan.

Itsepintaisesti kysellyt **Sokrates**, uuninpankolla makoillut **René Descartes** (1596–1650) ja omenan päähänsä saanut Newton ovat kuitenkin huonoja esimerkkejä tieteellisestä tutkimuksesta. Ensinnä heidän aikanaan tiedettä ja yliopistoinstituutiota ei ollut olemassakaan ainakaan samanlaisena kuin nykyään. Toiseksi tutkimus oli heidän aikanaan varakkaiden neropatti-miesten sooloprojekteja, kun nykyään se on apurahoilla kitkuttelevien tutkimustyöläisten puurtamista.

Tiederomantiikassa tutkijan päättäväinen pitäytyminen omissa käsityksissään näyttyy vahvuutena, vaikka tosiasiasa se on useimmiten este tutkimuksen edistymiselle: sadattuhannet tutkijat, joista emme ole koskaan kuulleet, ovat itsepintaisesti pitäneet kiinni lempiajatuksistaan ajautuen sen myötä tieteen marginaaliin ja turhautumiseen. Itsepäisyyden sijaan tutkijan on pikemminkin tärkeä kyetä vastaanottamaan kritiikkiä, muokkaamaan joustavasti ajatuksiaan ja lupamaan päähänpinttymistään.

Kerran saatujen tutkimuslöydöksen toistaminen on olennaista mutta kansalaisille usein pitkästyttävää.

KEKSIMISEN JA YKSITTÄISEN TUTKIMUKSEN TIEDEROMANTIikka

Tieteen tiedonmuodostuksen luotettavuus nojaa vuosien ja vuosikymmenten aikana kerääntyvään näyttöön: eri tutkimusryhmät testaavat käsityksiä yhä uudelleen hieman eri näkökulmista. Tämän myllytyksen kestäviä hypoteeseja kutsutaan tiedoksi.

Tiedotusvälineiden tapa uutisoida yksittäisiä, jopa julkaisemattomia tutkimustuloksia vääristää tieteellisen tiedonmuodostuksen luonnetta. Todellisuudessa useimmat ensikertaa tehtävät löydökset ovat jonkinlaisia virheitä, eikä niitä kyetä myöhemmin todentamaan. Toisaalta julkisuudessa korostuvat liiaksi uudet käsitykset niiden todentamisen ja vääräksi osoittamisen eli falsifioinnin sijaan.

Uuden idean keksiminen voi tapahtua periaatteessa miten tahansa. Usein onkin kerrottu tarinoita siitä, kuinka omenan putoaminen päähän, kylpyyn meneminen tai näyttöön saastuminen laboratoriossa ovat johtaneet tieteellisiin läpimurtoihin, kuten painovoiman, Arkhimedeiden lain tai penisiliinin keksimiseen. Idean oikeaksi todistaminen kuitenkin on vuosien epäseksikkään

prosessin tulos, josta on vaikea luoda vastustamattomia klikkiotsikkoja. Kerran saatujen tutkimuslöydöksen toistaminen on olennaista mutta kansalaisille usein pitkästyttävää.

”Salaliittoteoreetikkoa” tieteen romanti-soitu julkisuus motivoi jatkamaan ”omaa tutkimustaan”. Hän voi ajatella tekevänsä tutkimusta siinä missä valtavirran yliopistotutkijatkin mutta kuin vapaana dogmien, korruption ja tiedepaavien kuristavasta otteesta.

TIEDEFOLKLORESTA TIEDONMUODOSTUKSEN YTIMEEN

Tieteen on salaliittoteoretisoinnin kohdalla siis syytä katsoa peiliin: ilmiö nojaa idealisoi-vaan ja akateemisia tutkijoita imartelemaan tiederomantiikkaan, jonka tiedeyhteisö on vähintäänkin sallinut jatkua mediassa. Tiederomantiikka on polttoainetta tieteen ulkopuolelle asemoituville itsenäisille tutkijoille, mutta se vetoaa ylipäättään kansalasiin. Tämä asettaa haasteita ja eettisiä jännitteitä tiedeviestinnälle.

Tieteen tiedonmuodostuksen luotettavuus perustuu hajautuneessa tutkijaverkostossa

tapahtuviin prosesseihin, jotka ovat hitaita ja yksitoikkoisia, mutta tiedeviestinnän sisältönä tämä on hädän tuskin kiinnostavampaa kuin maalin kuivumisen seuraaminen. Tiedeviestintä ei kuitenkaan voi ryhtyä tylsän realistiseksi, eikä ihmisiä tietysti voi estää lukemasta eri lähteistä kiehtovaa tie-teestä ammentavaa viihdettä. Huomattavan laskelmoidussa tiedeviestinnässä taas olisi manipuloiva, salaliittomainen sävy.

Joka tapauksessa tiedeyhteisö voi ymmärtää paremmin omaa psykologiaansa ja suhtautua entistä kriittisemmin romantisoituun tieteeseen. Näin se voi parantaa omaa valmiuttaan kohdata tieteen ulkopuolelle asemoituvia totuudenetsijöitä. Tältä pohjalta päästäisiin luultavasti paremmin keskustelemaan itse ydinkysymyksestä – siitä, mikä on luotettavaa tiedonmuodostusta ja mikä ei. Paremmalla keskusteluvalmiudella voi olla merkittäviä seurauksia, kun tulevissa koronapandemian kaltaisissa kriisitilanteissa viestitään päätösten tutkimusperustasta.

—
Kiitän professori emeritus Sakari Heikkistä kommenteista.

—
Vesa Talvitie on psykologian tohtori ja työterveyspsykologi.

KIRJALLISUUS

- Brotherton, R. 2015. Suspicious minds. Why we believe conspiracy theories. Lontoo: Bloomsbury Publishing.
- Brun, G., Doğuoğlu, U. ja Kuenzle, D. (toim.) 2008. Epistemology and emotions. Lontoo: Routledge.
- Carré, D. 2019. Towards a cultural psychology of science. *Culture & Psychology* 25 (1), 3–32.
- Feist, G. F. 2006. The Psychology of science and the origins of the scientific mind. New Haven: Yale University Press.
- Harambam, J. 2020. Contemporary conspiracy culture. Truth and knowledge in an era of epistemic instability. Lontoo: Routledge.
- Kokkinen, N. 2019. Totuudenetsijät. Esoteerinen henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa. Tampere: Vastapaino.
- Mattila, N. 2022. Heränneet. Maailma salaliittoteoreetikon silmin. Helsinki: Otava.
- O’Doherty, K., Osbeck, L., Schraube, E. ja Yen, J. (toim.) 2019. Psychological Studies of Science and Technology. Palgrave Studies in the Theory and History of Psychology. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Pasek, J. 2019. Don’t trust the scientist! Rejecting the scientific consensus on “conspiracy”. Teoksessa *Conspiracy theories & the people who believe them*. Toim. J. E. Uschinski. Oxford: Oxford University Press, 201–213.
- Proctor, R. W. ja Capaldi, E. J. (toim.) 2012. Psychology of science. Implicit and explicit processes. Oxford: Oxford University Press.
- Sheldrake, R. 2012. The Science Delusion. Freeing the spirit of inquiry. Lontoo: Hodder & Stoughton. <http://argos.vu/wp-content/uploads/2016/05/the-science-delusion-rupert-sheldrake.pdf>. Viitattu 27.1.2023.
- Teo, T. 2019. Academic subjectivity, idols, and the vicissitudes of virtues in science. Epistemic modesty versus epistemic grandiosity. Teoksessa: *Psychological Studies of Science and Technology*. Toim. K. O’Doherty, L. Osbeck, E. Schraube ja J. Yen. Lontoo: Palgrave Macmillan, 31–48.
- Uschinski, J. E. (toim.) 2019. Conspiracy theories & the people who believe them. Oxford: Oxford University Press.
- Wood, M. J. ja Douglas, K. M. 2019. Conspiracy theory psychology. Individual differences, worldviews, and states of mind. Teoksessa *Conspiracy theories & the people who believe them*. Toim. J. E. Uschinski. Oxford: Oxford University Press, 245–256.